

Stosunki partnerskie w związkach niemałżeńskich

Iwona Janicka*

Instytut Psychologii Uniwersytetu Łódzkiego

PARTNER RELATIONS IN NON-MARITAL COUPLES

Abstract. The objective of this study was to analyse partner relationships, defined by the mutual communication, intimacy, and behaviours in a quarrel, in non-marital couples. The Partner Relations Questionnaire by Hahlweg (1996), adapted by the author was used in the study. One hundred and twenty couples (240 persons) were examined, remaining in non-marital relationships. The control group comprised 140 marital couples (280 persons). Results of the analysis of variance (ANOVA) demonstrated the effect of the independent variable – the form of the relationship – upon the levels of partners' mutual communication, intimacy, and behaviours in a quarrel. Partner relations, defined by these three variables were found to be more advantageous for the husband and wife couples than for non-marital cohabitants. Mutual communication and intimacy were found significantly lower, and behaviour in a quarrel – significantly more frequent in non-marital relationships in comparison to the marital ones ($p = 0,001$).

WPROWADZENIE

Dokonujące się w Polsce przemiany społeczno-ekonomiczne i kulturowe nie sprzyjają małżeństwu i rodzinie. W ostatnich latach spada liczba zawieranych małżeństw, a coraz bardziej popularne stają się związki kohabitacyjne. Nowym typem związków, uwzględnionym po raz pierwszy w Spisie Powszechnym z 2002 roku, są związki partnerskie, które stanowią niecałe 2% rodzin w Polsce (w miastach 2,3% rodzin, na wsi 1,3%). Slany (2002) i Kwak (2005)

* Adres do korespondencji: Instytut Psychologii UŁ, ul. Smugowa 10/12, 91-433 Łódź; e-mail: i.janicka@wp.pl

uznają, że te dane nie ukazują rzeczywistej liczby kohabitacji, ponieważ nie zawsze obejmują przedmażeńskie współzamieszkiwanie partnerów. Wcześniejsze dane statystyczne z 1974 i te z mikrospisu z 1995 roku wskazują, że udział kohabitacji stanowił 1% rodzin (Chechliński, 1981; Slany, 2002), co pozwala wnioskować o tendencjach wzrostowych związków niemażeńskich w Polsce.

Dotychczasowe badania poświęcone kohabitacji (Kwak, 2005; Slany, 2002; Hill, Kopp, 2002; Hohenester, 2000; Bumpass, Lu, 2000; Clarkberg, Stolzenberg, Waite, 1995; Goldberg, 1994; Teachman, Polonko, 1990) dotyczą w większości ich wymiaru socjologicznego i koncentrują się na porównywaniu związków mażeńskich i niemażeńskich przede wszystkim w aspektach funkcjonowania społecznego, ekonomicznego, prawnego i zdrowotnego partnerów. Powszechność związków kohabitacyjnych stawia również psychologów przed nowymi pytaniami, chociażby takimi: czy można te związki traktować na równi z małżeńskimi?, czy gwarantują one satysfakcjonujące relacje w diadzie?, czy korzystnie prognozują dalszemu jej rozwojowi? Wymaga to założenia, że forma związku może wyznaczać charakter wzajemnych zależności partnerów. W małżeństwie występuje – obok emocjonalnej – również zależność ekonomiczna, materialna, prawna. Małżeństwo stanowi zinstytucjonalizowaną formę współżycia kobiety i mężczyzny, nadającą im określone prawa i obowiązki zgodne z normami prawnymi, religijnymi i obyczajowymi. Jedynym rodzajem zależności konstytuującym związek niemażeński jest, zdaniem Nave-Herz (2003), zależność emocjonalna, a głównym powodem bycia razem (choć niekoniecznie dominującym) jest zaspokajanie potrzeb seksualnych. W innych sferach wspólnego życia partnerzy cenią sobie niezależność, co potwierdzają wyniki badań Forste i Tanfer (1996) oraz Jamieson, Anderson i innych (2002). W definicjach kohabitacji ujęty jest ograniczający wzajemną zależność charakter współistnienia partnerów. Związek kohabitacyjny, zdaniem Trosta (1977), tworzą dwie osoby płci przeciwnej, wspólnie zamieszkujące, prowadzące wspólne gospodarstwo domowe i utrzymujące stosunki seksualne. Popenoe i Whitehead (2004, s. 20) określają kohabitację jako „stan, w jakim są nie poślubieni, seksualni partnerzy dzielący razem gospodarstwo domowe”. We współczesnej literaturze przedmiotu pojęcie „kohabitacja” rozumiane jest jako nie usankcjonowane prawnie życie razem partnerów heteroseksualnych (za: Kwak, 2005) i zastępowane jest określeniami takimi, jak związek nieformalny, niezalegalizowany (niepoślubiony), niemażeński.

Kohabitacja może wyznaczać określone (inne niż w związku zalegalizowanym) warunki wspólnego życia partnerów. Humink (1995, s. 118) uważa, że związki niemażeńskie stanowią nowoczesne partnerstwo, które określa jako formę stosunków umożliwiających dialogowe interakcje. Autor traktuje stosunki partnerskie jako trwające przez dłuższy czas relacje intymne między dwojgiem dorosłych osób, poprzedzone uczuciem romantycznej miłości. Partnerzy przejawiają zdolności do wzajemnego zrozumienia i przeżywania, które doskonałą się poprzez praktykę interakcji. Stosunki partnerskie mogą też dobrze funkcjonować bez wymienionych cech i kryteriów. Są pary, które po-

przez wzajemne interakcje umacniają i rozbudowują bogaty zestaw pozytywnych i akceptujących zachowań.

Relacje między partnerami w bliskich związkach diadycznych ocenia się poprzez analizę czynników gwarantujących ich powodzenie. Badania Booth i White (1980), White i Hatcher (1984), Braun-Gałkowskiej (1985; 2003), Rostowskiego (1987), Schoen i Weinick (1993), Logan, Kern, Curlette, Trad (1993), Holman i współautorów (2001) wskazują na szeroki zakres czynników powodzenia małżeństwa. Za szczególnie ważną badacze jednomyślnie uznają komunikację. Niezbędne jej komponenty to empatia, bliskość emocjonalna i otwartość, które stanowią o jakości komunikowania i odnoszą się przede wszystkim do par poślubionych. Hahlweg (1996) podkreśla, że stosunki między partnerami określa zarówno jakość, jak i częstotliwość ich komunikowania się. Badanie partnerów będących nie tylko w związkach małżeńskich, ale również niemalżeńskich powinno uwzględniać, zdaniem autora, trzy wymiary: wzajemność w komunikacji, intymność i zachowania w kłótni.

Wzajemność w komunikacji polega na wspólnym omawianiu wszelkich spraw i tematów życia codziennego. Wymaga otwartego i szczerego przekazywania sobie informacji dotyczących własnych myśli, odczuć, aktywności zawodowej, uzgadniania planów, komunikowania wzajemnych uczuć, łagodzenia przykrych stanów – na przykład w postaci przepraszania, wyjaśniania (Hahlweg, 1996). Bezwzględnie ważne jest, aby partnerzy ze sobą rozmawiali, bowiem komunikacja nie może być udana, jeśli nie istnieje. Wzajemność w komunikacji wymaga nie tylko wspomnianych – otwartości i szczerości, ale również empatii, która prowadzi do tego, że osoby, mówiąc, jednocześnie uważnie siebie słuchają i adekwatnie odbierają komunikaty, także te pozawerbalne. Są to niezbędne warunki gwarantujące porozumienie między nimi (Braun-Gałkowska, 2003).

Wzajemność w komunikacji i porozumienie mogą zależeć od stylów komunikowania się. Grzesiuk (1994) wyróżnia dwa style komunikacji interpersonalnej: partnerski i niepartnerski. Partnerski styl komunikacji wymaga koncentrowania się podczas rozmowy zarówno na osobie własnej, jak i na osobie partnera. Natomiast niepartnerski styl komunikacji uwzględnia koncentrowanie się na osobie własnej lub na osobie partnera. Wzajemność komunikacji i porozumienie zapewnia styl partnerski. Jednostka komunikująca się w sposób partnerski za równie ważne uznaje własne pragnienia i oczekiwania, jak również potrzeby i preferencje rozmówcy. Toleruje odmienne przekonania, nie rezygnując z własnych. Niepartnerski styl komunikowania się polega na tym, że człowiek inaczej traktuje własne potrzeby i zamierzenia niż oczekiwania rozmówcy. Tym samym dąży albo do zrealizowania swoich celów, albo całkowicie z nich rezygnuje. Niepartnerski styl komunikacji nie zakłada wzajemności, a tym samym nie może prowadzić do porozumienia, jednakże może zmierzać do podporządkowania sobie drugiej osoby lub do zdobycia jej aprobaty i uznania.

Za drugi i niezbędny wymiar komunikacji dotyczący bliskich związków interpersonalnych uznano intymność. Stanowi ona o jakości relacji diadycznej

odnoszącej się najczęściej do pary heteroseksualnej (Kosińska-Dec, 1999). Wyrazem intymności są werbalne i niewerbalne komunikaty dotyczące określania wzajemnych uczuć. Polegają one na potwierdzaniu zadowolenia związanego z byciem razem, pieszczot, reagowania pozytywnego na potrzeby emocjonalne i seksualne partnera, mówienia komplementów, dotykania i przytulania, czułości przejawianej we wzajemnym zachowaniu i przekazywanej werbalnie (Hahlweg, 1996). Intymność wymaga narastającej wymiany informacji, odkrywania się partnerów. Umożliwia to wzajemne poznanie partnerów, ich słabych i mocnych stron (obaw, niepokojów, uczuć, postaw, zdarzeń z przeszłości). Tak duża bliskość i wzajemne poznanie może również prowadzić do wykorzystywania partnera czy umiejętnego manipulowania nim (Wojciszke, 2003).

Wskazuje się na dwa rodzaje intymności: poznawczą i fizyczną. Ta pierwsza wiąże się z obrazem samego siebie, druga dotyczy obrazu własnego ciała. Zdaniem Hinde ograniczenie intymności poznawczej może być kompensowane przez intymność fizyczną i odwrotnie. To prowadzi do utrzymywania intymności, umożliwiającej dalszy rozwój bliskich związków interpersonalnych. Dzieje się tak dlatego, że straty poniesione w zakresie jednej intymności mogą być kompensowane wysokim poziomem drugiej, na przykład podatność na zranienie w zakresie intymności fizycznej może być łagodzone poprzez zaufanie, zaangażowanie, tj. intymność poznawczą (za: Rostowski, 1987).

Socjolog skandynawski Simel (za: Allert, 1998) wskazuje na intymność jako jedną z trzech form wzajemnych interakcji partnerów. Niezależność partnerów oraz funkcjonowanie ich w różnych przestrzeniach życiowych stanowi zagrożenie dla intymności. Zbyt głębokie różnice uniemożliwiają bowiem komunikację i sprowadzają intymność do fascynacji ciałem. Fizyczne potrzeby, przy braku innych form intymności, szybko wygasają. Seksualność jest bowiem odtworzeniem codziennej intymności. Oznacza ona wzajemność w zachowaniu i łączenie indywidualności we wspólnym życiu codziennym. Indywidualność, jako druga forma interakcji, odpowiada za rozwój partnerów i zaspokojenie ich potrzeb. Zdaniem autora tej koncepcji, szczególnie małżeństwo sprzyja odkryciu indywidualnych dyspozycji partnerów. Trzecia forma wzajemnych interakcji to ekskluzywność – rozumiana jako wyłączność i odnosząca się do uprzywilejowanych, będących razem partnerów, oddzielających się jako para od innych osób. Ekskluzywność wyznacza spontaniczny rozwój związku, zabezpiecza jego stabilność oraz stanowi ochronę indywidualności małżonków. Intymność i indywidualność jest wspierana ekskluzywnością. Określone zasady wypracowane w związku tworzą formę ekskluzywności. Status ekskluzywności mają przede wszystkim prawnie usankcjonowane małżeństwa (w niektórych krajach również związki nieformalne).

Intymność wyznaczona jest różnicami płci, które wiążą się z asymetrią potrzeb ujawniania się partnerów. Intymność jest ważna dla obu płci, jednakże okazuje się, że mężczyźni otrzymują od swoich partnerek więcej intymności niż one od nich. Wyniki badań wskazują, że potrzeby intymności kobiet nie są całkowicie zaspokajane przez mężów, którzy unikają rozmów na tematy wysoce intymne. Powoduje to, że kobiety dążą do utrzymywania przyjaźni z innymi

kobietami w celu zaspokajania potrzeby ujawniania swej intymności. Z punktu widzenia norm społecznych intymność, otwartość i wrażliwość emocjonalna są niezgodne z tradycyjnie ujmowaną rolą mężczyzny. Mężczyźni mogą być dlatego mniej motywowani do nawiązywania intymnych interakcji. Ze względu na fakt, że intymność zakłada wzajemność, osoba, która preferuje większy dystans, będzie wyznaczała poziom bliskości i intymności, jaki może osiągnąć jej partner. Niewątpliwie jednak satysfakcja parterów ze związku wiąże się z doświadczaniem intymności (Plopa, 2003, s. 38). Przyjmuje się, że każdy z partnerów relacji wnosi do niej swój obraz idealnego związku, w którym jest miejsce także na określenie poziomu oczekiwanej intymności (Kosińska-Dec, 1999, s. 149).

Ostatni wymiar stosunków partnerskich to zachowania w kłótni. Bada on występowanie negatywnych komunikatów werbalnych, takich jak wzajemne obwinianie się, krytyka, złośliwe uwagi, przekręcanie wypowiedzi partnera, ironia, wyśmiewanie, obrażanie, przypominanie błędów itp. (Hahlweg, 1996).

Konflikty między partnerami mogą wynikać z etapów rozwoju rodziny, w ramach których występują problemy związane z interakcją i dostosowywaniem się do nowych warunków, oraz z czynników zewnętrznych, które mogą mieć również wpływ zakłócający, co spowodowane jest np. brakiem mieszkania, utratą pracy itp. (Perrez, 2000). Rozwiązywanie problemów zależy od tego, jakimi możliwościami psychicznymi i ekonomicznymi dysponuje rodzina (Schneewind, 1999). Okazuje się, że małżeństwo ma lepsze perspektywy i większe możliwości zabezpieczenia ekonomicznego z uwagi na swój instytucjonalny charakter oraz dysponuje wsparciem społecznym – również rodziny własnej i małżonka. Niewątpliwie ogranicza to, w pewnym stopniu, zakres konfliktów między małżonkami (Thomson, Colella, 1992; Seltzer, 2000).

Badania potwierdzają, że kohabitujący partnerzy przejawiają większe skłonności do konfliktów, które częściej niż u małżonków kończą się rozstaniem (Thomson, Colella, 1992). Szczególnie mężczyzn kohabitujących cechują wyższe wskaźniki negatywnych interakcji i większe ryzyko agresywnych zachowań niż mężczyzn żyjących w związku małżeńskim (Stanley, Whitton, Markman, 2004). Badania Brown i Booth (1996) dotyczyły porównania 682 związków kohabitacyjnych i 6881 małżeńskich, w których partnerzy mieli od 19 do 48 lat. Stwierdzono, że częściej kłócą się, krzyczą i biją się pary żyjące w kohabitacji.

W celu dodatkowego zweryfikowania wspomnianych wniosków przeprowadzono bardziej szczegółowe badania, które dotyczyły porównania zachowań agresywnych w dwóch grupach kohabitujących: przedzaręczynowej (wtedy, z reguły, kohabitacja trwała dłużej niż półtora roku) i pozaręczynowej (gdzie kohabitacja trwała krótko – około jednego roku lub rok) oraz w grupie małżeństw, które przed zawarciem związku nie żyły w kohabitacji. Okazało się, że największy wskaźnik małej agresji (tj. zniewag, obrażania się, kłótni) przejawiała grupa kohabitująca przed zaręczynami w porównaniu z pozaręczynową, a najniższy – grupa niekohabitująca, małżeńska. Podobnie sprawdzano fizyczną wrogość – czy występowała w ciągu ostatniego roku czy nie. Z grupy

kohabitującej przed zaręczynami 31% kobiet i 14% mężczyzn przyznaje się do małej napaści fizycznej (szturchanie, popychanie) w stosunku do swojego partnera. W grupie kohabitującej po zaręczynach takie zachowania dotyczyły 8% kobiet i 11% mężczyzn, a w grupie małżeńskiej – 10% kobiet i 1% mężczyzn. Negatywne interakcje charakteryzowały częściej grupę kohabitującą przedzaręczynową niż pozaręczynową i małżeńską. Ocena małżeństw kohabitujących przed zaręczynami ujawniła więcej negatywnych interakcji i jednocześnie największe zagrożenie dla związku (Kline i in., 2004). Podobne wnioski z własnych badań przytaczają Waite i Joyner (2000). Autorki wskazują, że więcej kobiet kohabitujących (16%), w porównaniu z mężatkami (8%), kończyło sprzeczkę fizyczną agresją. Takie formy, jak bicie, rzucanie przedmiotami i popychanie występowały nawet trzy razy częściej w kohabitacji niż w małżeństwie. Tłumaczono, że przyczynami większej agresji u kohabitujących były ich młodszy wiek i niższe wykształcenie niż u małżonków. Przeprowadzono więc badania, w których obie grupy – kohabitacyjna i małżeńska – były porównywalne pod względem wspomnianych zmiennych demograficznych. Przy ich uwzględnieniu również okazało się, że kohabitujący częściej ujawniają zachowania agresywne niż małżonkowie. Ponadto badania wskazują, że kobiety w kohabitacji są bardziej narażone na przemoc niż mężatki. Tu przyczyny są złożone, ponieważ wynikają z roli, jaką przypisuje sobie mężczyzna oraz z zaangażowania w związek. Jeśli za napad na żonę aresztowany jest mąż, to po zwolnieniu z więzienia czy zatrzymania stopień jego agresji spada, natomiast w tej samej sytuacji poziom agresji kohabitanta rośnie. Małżonkowie wiedzą bowiem, że muszą podporządkować się zasadom społecznym, zaś kohabitujący występują przeciwko tym zasadom, gdyż mają mniej do stracenia, jeśli chodzi o respekt społeczny oraz zaangażowanie w związek.

Zgodnie z przedstawionym kontekstem teoretycznym, celem podjętych badań była ocena stosunków wyznaczonych wzajemnością w komunikacji, intymnością i zachowaniami w kłótni między partnerami będącymi w związkach niemałżeńskich.

METODA

Do badań zastosowano Kwestionariusz Stosunków Partnerskich PFB (Partnerschaftsfragebogen) Kurta Hahlwega (1996), który służy do diagnozowania jakości stosunków między małżonkami, jak również między partnerami kohabitującymi. Kwestionariusz obejmuje trzy skale: wzajemna komunikacja (WK), intymność (I) i zachowania w kłótni (K).

Kwestionariusz składa się z 30 pytań. Każda ze skal zawiera 10 pytań. Maksymalna wartość możliwa do osiągnięcia przez osobę badaną wynosi 30, minimalna – 0 dla każdej ze skal; dla ich sumy maksimum 90, a minimum 0.

W przeciwieństwie do skal intymności i wzajemności w komunikacji, w skali kłótni wysokie wartości dotyczą szczególnie negatywnych zachowań. Przy skali zachowanie w kłótni (K) i przy wartości wspólnej (stanowiącej sumę wszystkich skal) nie ma różnic wyznaczonych płcią partnerów. Natomiast

w skali intymność mężczyźni uzyskują niższe wartości w porównaniu z kobietami. W skali wspólna komunikacja kobiety objęte terapią uzyskują niższe wyniki niż mężczyźni, którzy też wymagają terapii. Skala PFB obejmuje aspekty od dyskryminujących do diagnostycznych. Te ostatnie mogą wskazywać na konieczność terapii małżeństwa czy pary. Empiryczną podstawę konstrukcji kwestionariusza stanowiło badanie 1200 osób. Nominalna próba obejmowała 534 osoby badane, w tym 235 par zadowolonych (grupa kontrolna) i 299 par, które wymagały pomocy – doradztwa czy terapii małżeńskiej. Badania wewnętrznej struktury skal wskazują na ich zadowalającą trafność diagnostyczną; wyniosła ona: 0,88 dla skali wzajemnej komunikacji, 0,91 dla skali intymności, 0,93 dla skali klótni oraz 0,95 dla sumy trzech skal. Rzetelność metody sprawdzono metodą retestu. Współczynniki rzetelności okazały się korzystne dla wszystkich trzech skal i ich sumy i wyniosły 0,68 dla skali klótni; 0,74 dla skali intymności; 0,83 dla skali wzajemnej komunikacji oraz 0,85 dla sumy trzech skal. Kwestionariusz ten może mieć zastosowanie do diagnozowania zaburzeń w stosunkach między partnerami (Hahlweg, 1996).

Opracowałam polską propozycję Kwestionariusza Stosunków Partnerskich. Trzech sędziów kompetentnych przetłumaczyło metodę na język polski. Oprócz przekładu wprost przeprowadzono tłumaczenie odwrotne (z języka polskiego na niemiecki) przez dwóch sędziów kompetentnych oraz porównanie tłumaczeń. Następnie ustaliłam ostateczny tekst, oddający wiernie pytania autora metody, a jednocześnie dobrze brzmiące w języku polskim. Sprawdziłam trafność i rzetelność polskiej wersji PFB w oparciu o analizę wyników uzyskanych po zbadaniu 520 osób (260 kobiet i 260 mężczyzn).

Trafność teoretyczną kwestionariusza PFB sprawdziłam, badając związki jego skal ze Skalą Zależności M. E. Babiuch i O. Kriegelewicz (2002) oraz ze Skalą Powodzenia Małżeństwa M. Braun-Galkowskiej (1985). Skala Zależności bada wzajemną zależność partnerów będących w związku. Powstała ona w oparciu o Spouse – Specific Dependency Scale J. H. Rathus i K. D. O’Leary. Autorki polskiej wersji tej metody (Babiuch i Kriegelewicz – 2002) posługują się terminem zależności w kategoriach poszukiwania u partnera wsparcia (emocjonalnego, informacyjnego i społecznego). Skala Powodzenia Małżeństwa pozwala określić zadowolenie lub niezadowolenie ze związku oparte na subiektywnej ocenie badanych partnerów. Obie metody cechuje zadowalająca trafność i rzetelność.

Analiza korelacji między wynikami uzyskanymi w Kwestionariuszu Stosunków Partnerskich (PFB) a wynikami otrzymanymi w Skali Zależności i w Skali Zadowolenia z Małżeństwa/Związku została przeprowadzona z zastosowaniem współczynnika r Pearsona. Stwierdzono wyraźne korelacje między badanymi skalami PFB a zależnością partnerów. Wzajemność w komunikacji i intymność korelują pozytywnie z zależnością kobiet (odpowiednio: $r = 0,71$ i $0,79$) oraz z zależnością mężczyzn ($r = 0,67$ i $0,72$), natomiast stwierdzono ujemną korelację między częstotliwością zachowań w klótni a zależnością kobiet ($r = -0,81$) i zależnością mężczyzn ($r = -0,77$; $p = 0,001$). Korelacje między skalami stosunków partnerskich a zadowoleniem ze związku

również okazały się korzystne. Uzyskano pozytywne korelacje między wzajemnością w komunikacji kobiet a ich zadowoleniem ze związku ($r = 0,69$) i między intymnością kobiet a zadowoleniem ze związku ($r = 0,81$) oraz negatywne korelacje między częstotliwością zachowań w kłótni kobiet a ich zadowoleniem ze związku ($r = -0,85$; $p = 0,001$). Podobnie u mężczyzn okazało się, że istnieje pozytywna zależność między wzajemnością w komunikacji a zadowoleniem ze związku ($r = 0,67$) i między intymnością a zadowoleniem ze związku ($r = 0,76$) oraz ujemna korelacja między częstotliwością zachowań w kłótni a zadowoleniem ($r = -0,83$; $p = 0,001$).

Podstawą oceny rzetelności był współczynnik zgodności wewnętrznej między trzema skalami (α Cronbacha) równy 0,89.

Należy uznać, iż Kwestionariusz Stosunków Partnerskich jest narzędziem trafnym i rzetelnym.

Osoby badane. Analizie poddano 120 par heteroseksualnych (240 osób) żyjących w związku nieformalnym. Grupę kontrolną stanowiło 140 małżeństw (280 osób). W sumie przebadano 520 osób w wieku od 21 do 44 lat. Staż wspólnego życia badanych par wynosił co najmniej 2 lata.

Porównanie związków nieformalnych z małżeńskimi wymagało podobieństwa warunków i niektórych zmiennych demograficznych tych dwóch grup. Do badań wybrano te pary małżeńskie, których staż bycia w związku był podobny do stażu charakteryzującego partnerów kohabitujących. Grupa kontrolna okazała się również porównywalna pod względem zmiennych demograficznych (wiek, wykształcenie) do grupy badawczej.

Najwięcej par uczestniczących w badaniach – 28,3% związków niemażeńskich i 27,9% małżeństw – miało 2-3-letni staż. Ze stażem 4-5 lat było 23,3% związków niemażeńskich i 27,1% małżeńskich, 6-8 lat – 25% niemażeńskich i 25,7% małżeńskich oraz 9-11 lat – 23,3 % par niemażeńskich i 19,3% małżeńskich.

Średnie wieku partnerek i żon były zbliżone (partnerki miały 29,69, a żony – 30,23 roku); mężczyźni byli starsi: średnia wieku dla partnerów wynosiła 31,66, a dla mężów – 31,87 roku. Większość badanych ukończyła studia wyższe (53% kohabitujących i 43,8% małżonków); szkołę średnią ukończyło 36,9% kohabitujących i 41,5% małżonków, a podstawową – tylko 10,1% kohabitujących oraz 14,7% małżonków. Wykształcenie wyznacza status społeczny, zawodowy i ekonomiczny związku. Szczególnie korzystna jest homogamia wykształcenia. Do moich badań wybrano związki, w których partnerzy reprezentowali podobny poziom wykształcenia, co – zdaniem Nave-Herz (2003) oraz Teachman i Polonko (1990) – wpływa pozytywnie na trwałość związków niemażeńskich.

Nie udało się jednak ujednolicić obu grup ze względu na fakt posiadania dzieci. Zdecydowana większość badanych małżeństw miała dzieci (82,1%); w przypadku par kohabitujących odsetek ten wynosił tylko 17,5 %. W rodzinach, w których rodzice żyli w związku małżeńskim, dzieci miały od 4 miesięcy do 12 lat. Wszyscy badani małżonkowie byli biologicznymi rodzicami swoich

dzieci. Pary kohabitujące miały dzieci w wieku od 1 roku do 19 lat. W większości (73%) tych związków tylko jeden z partnerów był biologicznym rodzicem dziecka.

Biorąc pod uwagę to, że poziom integracji związku wyznaczają również czynniki ekonomiczne, w badaniach uwzględniono jedynie te pary, które nie zgłaszały wyraźnych problemów związanych z materialnym poziomem życia (np. długotrwały brak pracy obojga, brak środków do życia).

WYNIKI

Porównano stosunki między partnerami określone poziomem ich wzajemności w komunikacji, ujawnianej intymności oraz częstotliwości występowania zachowań w kłótni, w związkach niemałżeńskich i małżeńskich. Wyniki prezentuje tabela 1.

Tabela 1.

Forma związku a stosunki partnerskie

Stosunki partnerskie	Związki niemałżeńskie (N = 240)		Związki małżeńskie (N = 280)		Analiza wariancji ANOVA	
	średnia (M)	SD	średnia (M)	SD	F (1,518)	p
Wzajemna komunikacja	13,65	5,46	17,50	5,50	12,09	0,0001
Intymność	15,70	6,17	18,58	6,01	10,34	0,0001
Zachowania w kłótni	13,11	7,19	10,44	4,40	9,80	0,0001

Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji (ANOVA) ujawniają wpływ zmiennej niezależnej – formy związku – na: wzajemność w komunikowaniu się: $F(1, 518) = 12,09$ ($p = 0,0001$), intymność: $F(1, 518) = 10,31$ ($p = 0,0001$) i częstotliwość występowania zachowań w kłótni: $F(1, 518) = 9,80$ ($p = 0,0001$) partnerów. W małżeństwach wzajemność w komunikowaniu się oraz intymność okazały się istotnie wyższe niż w związkach kohabitacyjnych. Natomiast zachowania w kłótni częściej występują w związkach kohabitacyjnych niż małżeńskich.

Porównanie komunikacji, intymności i zachowań w kłótni partnera i męża oraz partnerki i żony prezentuje tabela 2.

Tabela 2.

Stosunki partnerskie męża i partnera, żony i partnerki

Stosunki partnerskie	Partnerzy (N = 120)		Mężowie (N = 140)		Analiza wariancji ANOVA	
	średnia (M)	SD	średnia (M)	SD	F(1,258)	p
Wzajemna komunikacja	14,51	5,600	18,20	5,611	11,03	0,0001
Intymność	14,80	5,613	17,81	5,626	10,57	0,0001
Zachowania w kłótni	12,12	6,210	10,04	2,640	3,72	0,001
Stosunki partnerskie	Partnerki (N = 120)		Żony (N = 140)		Analiza wariancji ANOVA	
	średnia (M)	SD	średnia (M)	SD	F(1,258)	p
Wzajemna komunikacja	12,82	5,021	16,81	5,086	12,72	0,0001
Intymność	16,61	6,633	19,49	6,278	11,90	0,0001
Zachowania w kłótni	14,10	7,178	13,02	3,033	3,69	0,001

Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji (ANOVA) wskazują na wpływ zmiennej niezależnej – formy związku – na: wzajemność w komunikowaniu się: $F(1, 258) = 11,03$ ($p = 0,0001$), intymność: $F(1, 258) = 10,57$ ($p = 0,0001$) i zachowania w kłótni: $F(1, 258) = 3,72$ ($p = 0,001$) u mężczyzn oraz na wzajemność w komunikowaniu się: $F(1, 258) = 12,72$ ($p = 0,0001$), intymność $F(1, 258) = 11,90$ ($p = 0,0001$) i zachowania w kłótni: $F(1, 258) = 3,69$ ($p = 0,001$) u kobiet. Mężczyźni żonaci przejawiają istotnie wyższą wzajemność w komunikowaniu się ($M = 18,20$), w ujawnianiu uczuć ($M = 17,81$) i mniej zachowań konfliktowych ($M = 10,04$) niż partnerzy kohabitujący, którzy uzyskali wyniki odpowiednio niższe odnośnie do wzajemnie przekazywanych komunikatów ($M = 14,51$) i ujawniania uczuć ($M = 14,80$) oraz wyższe odnośnie do zachowań konfliktowych ($M = 12,12$). Podobnie kobiety zamężne charakteryzuje wyższa wzajemność w komunikowaniu się ($M = 16,81$) i intymność ($M = 19,49$) niż kohabitujące (wzajemność $M = 12,82$; intymność $M = 16,61$). Jest to zgodne również z badaniami Aronson i Huston (2004), których wyniki wskazują, że kobiety ze związków kohabitacyjnych oceniają swój związek jako mniej intymny w porównaniu z oceną swojego małżeństwa przez mężatki. Mężatki ujawniają mniej zachowań w kłótni ($M = 10,85$) niż kobiety kohabitujące ($M = 14,10$).

Porównanie stosunków między partnerami w związkach niemałżeńskich i małżeńskich prezentuje tabela 3.

Tabela 3.
Komunikacja, intymność i zachowania w klótni partnerek i partnerów oraz mężów i żon

Stosunki partnerskie	Partner (<i>N</i> = 120)		Partnerka (<i>N</i> = 120)		Test t-Studenta	
	średnia (<i>M</i>)	<i>SD</i>	średnia (<i>M</i>)	<i>SD</i>	<i>t</i> (119)	<i>p</i>
Wzajemna komunikacja	14,51	5,60	12,82	5,02	8,60	0,001
Intymność	14,80	5,61	16,61	6,63	-8,66	0,001
Zachowania w klótni	12,12	6,21	14,10	7,18	-8,16	0,001
Stosunki partnerskie	Mąż (<i>N</i> = 140)		Żona (<i>N</i> = 140)		<i>t</i> (139)	<i>p</i>
	średnia (<i>M</i>)	<i>SD</i>	średnia (<i>M</i>)	<i>SD</i>		
Wzajemna komunikacja	18,20	5,61	16,81	5,09	10,02	0,0001
Intymność	17,81	5,63	19,35	6,28	-10,5	0,001
Zachowania w klótni	10,04	2,64	10,85	3,03	-1,71	0,0730

W parach kohabitujących stwierdzono występowanie istotnych różnic między wszystkimi wymiarami wyznaczającymi jakość relacji partnerek i partnerów. Partnerki oceniają wzajemność w komunikacji jako niższą ($M = 12,82$) niż partnerzy: $M = 14,51$; $t(119) = 8,60$ ($p = 0,001$). Intymność oceniana jest wyżej przez partnerki ($M = 16,61$) niż partnerów: $M = 14,80$; $t(119) = -8,66$ ($p = 0,001$), a zachowania w klótni są bardziej właściwe dla partnerek ($M = 14,10$) niż partnerów: $M = 12,12$; $t(119) = -8,16$ ($p = 0,001$). U małżonków obserwujemy podobny kierunek różnic, dotyczący wzajemności w komunikacji i intymności mężów i żon. Wzajemność w komunikacji oceniana jest wyżej przez mężów ($M = 18,20$) niż przez żony: $M = 16,81$; $t(139) = 10,02$ ($p = 0,001$); intymność przyjmuje wartości wyższe u żon ($M = 19,35$) niż u mężów: $M = 17,81$; $t(139) = -10,5$ ($p = 0,001$), a zachowania w klótni nie różnicują mężów ($M = 12,21$) i żon ($M = 13,02$).

Należy stwierdzić, że niższe oceny dotyczące wzajemności komunikowania się u kobiet mogą wynikać z większego ich zapotrzebowania na komunikację, niż ma to miejsce w przypadku mężczyzn, którzy oceniają wzajemność jako wysoką, co wiąże się z ich mniejszą otwartością i skłonnością do wspólnych rozmów. Natomiast zarówno kobiety kohabitujące, jak i mężatki oceniają intymność jako wyższą niż ich partnerzy i mężowie. Porównanie uwzględniające płeć partnerów wskazuje na wyższy poziom intymności u kobiet niż u mężczyzn, jak również na większe zapotrzebowanie na komunikację kobiet, na co wskazuje sygnalizowany przez nie niedosyt wzajemności w tym zakresie. Na

podobny kierunek różnic odnośnie do wspomnianych zmiennych i wyznaczonych płcią partnerów wskazują również wyniki badań Hahlwega (1996) i Plopy (2005).

Korzystniejsze wyniki osiągają pary małżeńskie ze względu na wyższe niż u par kohabitujących średnie dotyczące wzajemności w komunikowaniu się i intymności, a przede wszystkim na niskie i nie różnicujące małżonków zachowania w kłótni.

WNIOSKI

Analiza stosunków partnerskich, określonych wzajemnością w komunikowaniu się, intymnością oraz zachowaniami w kłótni, upoważnia do następujących wniosków:

1. Stosunki partnerskie, wyznaczone wzajemnością w komunikowaniu się, intymnością i zachowaniami w kłótni, różnicują związki nieformalne i małżeńskie ($p = 0,0001$).

– Wyniki dwuczynnikowej analizy wariancji (ANOVA) ujawniają wpływ zmiennej niezależnej – formy związku – na poziom wzajemnej komunikacji, intymności i występowanie zachowań w kłótni u partnerów. Relacje partnerskie wyznaczone wspomnianymi trzema zmiennymi okazały się korzystniejsze dla małżonków niż dla kohabitantów. W związkach małżeńskich wzajemna komunikacja, intymność są istotnie wyższe, a zachowania w kłótni występują rzadziej niż w parach kohabitacyjnych ($p = 0,0001$). Badania potwierdzają, że zachowania konfliktowe i agresywne wyraźniej charakteryzują partnerów kohabitujących niż małżonków (Yllo, Straus, 1981; Stets, 1991; Brown, Booth, 1996).

2. W parach kohabitujących stwierdzono występowanie istotnych różnic między partnerami i partnerkami odnośnie do wszystkich wymiarów stosunków partnerskich. Partnerki oceniają wzajemność w komunikacji jako niższą niż partnerzy ($p = 0,0001$), intymność oceniana jest wyżej przez partnerki niż partnerów ($p = 0,0001$), natomiast zachowania w kłótni bardziej cechują partnerki niż partnerów ($p = 0,001$). U małżonków obserwujemy podobny kierunek różnic między wzajemnością w komunikacji i intymnością mężów i żon. Wzajemność w komunikacji oceniana jest wyżej przez mężów niż przez żony ($p = 0,0001$), intymność przyjmuje wartości wyższe u żon niż u mężów ($p = 0,0001$), natomiast zachowania w kłótni nie różnicują mężów i żon oraz występują rzadziej niż u kohabitantów. Wzajemna komunikacja werbalna i niewerbalna jest związana z dostosowaniem się w małżeństwie (La Gaipa, 1987) oraz znacząco ogranicza konflikty (Kirchler, 1988).

– Niższe u kobiet oceny dotyczące wzajemności w komunikowaniu się mogą wynikać u nich z większego zapotrzebowania na komunikację, niż ma to miejsce u mężczyzn, którzy oceniają wzajemność jako wysoką, co wiąże się z ich mniejszą otwartością i skłonnością do wspólnych rozmów. Potwierdzają to również badania Derlega i Berg (1987), Tschann (1988) oraz Buss (2003).

DYSKUSJA

Badania własne wskazują, że lepsza wzajemność w komunikowaniu się i intymność oraz mniej zachowań w kłótni cechuje pary, które mają ślub, niż pary, które nie mają ślubu.

Wzajemność w komunikacji, zgodnie z wynikami, jakie uzyskali Cohan i Kleinbaum (2002), okazała się mniej korzystna w parach niezalegalizowanych niż małżeńskich. Stwierdza się również, że te małżeństwa, które zawarły pary kohabitujące, charakteryzuje niepartnerski i bardziej destruktywny rodzaj komunikacji niż małżeństwa nie poprzedzone kohabitacją (Gottman – za: Cohan, Kleinbaum, 2002; DeMaris, Leslie, 1984). W przeciwieństwie do amerykańskich badania holenderskie oceniają jako lepszą komunikację między kohabitującymi partnerami, ale jednocześnie wskazują na mniejszą ich satysfakcję ze związku w porównaniu z małżonkami (Bunk – za: Kwak, 1994).

Intymność wymaga właściwego funkcjonowania w różnych wymiarach wspólnego życia partnerów. Wskazuje się, że większy zakres wspólnej aktywności charakteryzuje pary małżeńskie niż niemające. W związkach kohabitujących wspólne formy działań sprowadzają się do aktualnych spraw związanych z życiem towarzyskim, zawodowym, wypoczynkiem czy zainteresowaniami. Natomiast pary małżeńskie nie ograniczają się do aktualnych zadań, ale również są nastawione na budowanie przyszłości. Stąd zakres ich wzajemnej aktywności, oprócz bieżących zadań, obejmuje np. planowanie i wspólne wychowywanie dzieci, gromadzenie dóbr materialnych (kupowanie samochodu, działki, mieszkania), zachowania prozdrowotne związane z opieką i dotowaniem finansowym współmałżonka itp. W małżeństwie dominuje więcej zachowań wspólnych i wspierających. Ich zakres, wraz z dłuższym okresem wspólnego życia, zwiększa się, co przyczynia się do budowania nie tylko głębszej więzi, ale również zależności. Zachowania partnerów nie poślubionych opierają się na mniejszej wzajemnej zależności i koncentrują na ich indywidualnych potrzebach. Badania Hohenster (2000) potwierdzają, że intymność kohabitantów ogranicza się do aktualnego nastroju. Bywa ona zakłócana, a nawet eliminowana, gdy partnerzy prowadzą zróżnicowane życie, np. zawodowe, towarzyskie; wtedy ich przestrzeń dotyczy różnych form uwagi. Mały zakres wspólnych spraw zmniejsza możliwości przebywania razem, a tym samym szanse na komunikację intymności.

W związku z wcześniej prezentowanymi badaniami oczekiwano, że mniej wspólnych spraw i obowiązków u kohabitantów będzie ograniczać nieporozumienia i kłótnie między nimi. Okazało się jednak, że w parach kohabitujących częstotliwość zachowań w kłótni jest wyraźnie wyższa niż w parach małżeńskich. Badania amerykańskie wyjaśniają, że większa izolacja społeczna par kohabitujących i związane z tym mniejsze wsparcie społeczne może wpływać na wyższy poziom agresji w związkach niemających w porównaniu z małżeńskimi (Stets, 1991). Dążenie do niezależności, brak wspólnoty finansowej oraz wygórowane oczekiwania niewątpliwie sprzyjają kłótniom w związkach kohabitacyjnych. Dzieje się tak również dlatego, że natura kohabitacji nie jest

pewna. Partnerzy muszą uzgadniać wiele spraw, które w małżeństwie nie wymagają dyskusji. Stanowi to źródło potencjalnych konfliktów (Waite, Joyner, 2000; DeMaris, Leslie, 1984). Niezgodność kohabitantów dotyczy szczególnie takich kwestii, jak podział obowiązków domowych, pieniądze, spędzanie czasu wolnego, seks, posiadanie dzieci (Brown, Booth, 1996). Okazuje się, że również małżonkowie, którzy kohabitowali przed ślubem, są bardziej narażeni na konflikty dotyczące finansów, spędzania czasu wolnego i związane z podziałem obowiązków domowych (Thomson, Colella, 1992).

Przeprowadzone badania wskazują na niższą jakość relacji między kohabitującymi partnerami. Może to jednocześnie wyjaśniać dotychczas obserwowaną krótkotrwałość związków nie zalegalizowanych. Badania wskazują, że średnia długość kohabitacji w Wielkiej Brytanii wynosi około dwa lata. Tylko 4% związków kohabitacyjnych trwa dłużej niż 10 lat (Ermisch, Francesconi, 1998). Ryzyko rozstania żyjących w kohabitacji rodziców jest bardziej prawdopodobne niż rodziców poślubionych. W przeciągu pięciu lat od urodzenia dziecka rozpada się 8% małżeństw, 52 % kohabitacji i 25% tych par, które wzięły ślub po urodzeniu dziecka (Kierman, 1999). Przedmałżeńska kohabitacja zwiększa ryzyko rozwodu od 40-85% (Bumpass, Sweet, 1995; Kahn, London, 1991).

Przedstawione w artykule wyniki są fragmentem szerszych badań obejmujących inne zmienne psychologiczne (relacyjne i indywidualne), które stanowią o jakości funkcjonowania partnerów w kohabitacji. Wybrano te dane, dzięki którym można było również dokonać prezentacji nowej metody – Skali Stosunków Partnerskich (PFB) Kurta Hahlwega (1996), adaptowanej przez autorkę i po raz pierwszy wykorzystanej w badaniach polskich.

BIBLIOGRAFIA

- Allert, T. (1998). *Die Familie. Fallstudien zur Unverwüstlichkeit einer Lebensform*. Berlin: Neuwied.
- Aronson, S. R., Huston, A. C. (2004). The mother – infant relationship in single, cohabiting, and married families: A case for marriage? *Journal of Family Psychology*, 18, 1, 5-18.
- Babiuch, M. E., Kriegerlewiecz, O. (2002). *Zależność od współmałżonka a satysfakcja małżeńska* (referat wygłoszony na XXXI Zjeździe Naukowym Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Lublin, materiały własne).
- Booth, A., White, L. (1980). Thinking about divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 42, 605-616.
- Braun-Gałkowska, M. (1985). *Miłość aktywna. Psychiczne uwarunkowania powodzenia małżeństwa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Braun-Gałkowska, M. (2003). Psychoprofilaktyka życia rodzinnego. [W:] I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Brown, S. I., Booth, A. (1996). Cohabitation versus marriage: A comparison of relationship quality. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 3, 668-678.
- Bumpass, L. L., Lu, H. (2000). Trends in cohabitation and implications for children's family contexts in the United States. *Population Studies*, 54, 29-41.
- Bumpass, L. L., Sweet, J. A. (1995). *Cohabitation, marriage and union stability: Preliminary findings from NSFH2* (paper No 65, university of Wisconsin-Madison, center for Demography and Ecology).
- Buss, D. M. (2003). *Ewolucja pożądania. Jak ludzie dobierają się w pary*. Gdańsk: GWP.
- Chechliński, W. (1981). Kohabitacja – nowe zjawisko życia rodzinnego. [W:] M. Ziemska, A. Kwak (red.), *Funkcjonowanie rodziny a problemy profilaktyki społecznej i resocjalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Clarkberg, M., Stolzenberg, R. M., Waite, L. J. (1995). Attitudes, values, and entrance into cohabitational versus marital unions. *Social Forces*, 74, 609-634.
- Cohan, C. L., Kleinbaum, S. (2002). Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 1, 180-192.
- DeMaris, A., Leslie, G. R. (1984). Cohabitation with the future spouse: Its influence upon marital satisfaction and communication. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 1, 77-84.
- Derlega, V., Berg, J. (1987). *Self-disclosure: Theory, research and therapy*. New York: US, Plenum Press.
- Ermisch, J., Francesconi, M. (1998). *Cohabitation in Great Britain: Not for long, but here to stay*. Essex: University of Essex.
- Forste, R., Tanfer, K. (1996). Sexual exclusivity among dating, cohabiting, and married women. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 1, 33-47.
- Goldberg, C. (1994). Persönliche Freiheit contra eheliche Partnerschaft, eheliche Partnerschaft contra Elternschaft? Einstellungen im internationalen Vergleich. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 19, 4-33.
- Grzesiuk, L. (1994). *Studia nad komunikacją interpersonalną*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne–Pracownia Testów Psychologicznych.
- Hahlweg, K. (1996). *Fragebogen zur Partnerschaftsdiagnostik (FPD)*. Göttingen–Bern–Toronto–Seattle: Hogrefe, Verlag für Psychologie.
- Hill, P. B., Kopp, J. (2002). *Familiensoziologie – Grundlagen und theoretische Perspektiven*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Hohenester, B. (2000). *Dyadische Einheit. Zur sozialen Konstitution der ehelich Beziehung*. Konstanz: UVK Universitätsverlag Konstanz GmbH.
- Holman, T. B., Brich, P. J., Carroll, J. S., Doxey, C., Larson, J. H., Linford, S. T. (2001). *Premarital prediction of marital quality or breakup. Research theory and practice*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Humink, J. (1995). *Warum noch Familie*. Berlin: Campus.

- Jamieson, L., Anderson, M., McCrone, D., Bechhofer, F., Steward, R., Li, Y. (2002). Cohabitation and commitment: Partnership plans of young men and women. *Sociological Review*, 50, 3, 356-377.
- Kahn, J. R., London, K. A. (1991). Premarital sex and the risk of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 845-855.
- Kierman, K. (1999). Cohabitation in Western Europe. *Population Trends*, 96, ONS.
- Kirchler, E. (1988). Marital happiness and interaction in everyday surroundings: A time – sample diary approach for couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 3, 375-382.
- Kline, G. H., Stanley, S. M., Markman, H. J., Olmos-Gallo, P. A., Peters, M. S., Whitton, S. W., Prado, L. M. (2004). Timing is everything: Pre-engagement cohabitation and increased risk for poor marital outcomes. *Journal of Family Psychology*, 2, 311-318.
- Kosińska-Dec, K. (1999). Konstrukcja i właściwości kwestionariusza do badania intymności. *Przegląd Psychologiczny*, 42, 4, 145-158.
- Kwak, A. (1994). *Rodzina i jej przemiany*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW.
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- La Gaipa, J. J. (1987). *Relational change and communications*. Ontario–Windsor: Academic Press.
- Logan, E., Kern, R., Curlette, W., Trad, A. (1993). Couples adjustment, life-style similarity, and social interest. *Individual Psychology*, 49, 456-467.
- Nave-Herz, R. (2003). *Familie zwischen Tradition und Moderne*. Oldenburg: Bibliothek – und Informationssystem der Universität.
- Perrez, M. (2000). Psychologie des Familien und Paarstress: Forschungsentwicklungen. [W:] K. A. Scheewind (red.), *Familienpsychologie im aufwind*, Göttinge–Bern–Toronto–Seattle: Verlag für Psychologie.
- Plopa, M. (2003). Intymność a jej i jego satysfakcja ze związku małżeńskiego. [W:] I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Plopa, M. (2005). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Popenoe, D., Whitehead, B. (2004). *The State of Our Unions. The national marriage project*. Rutgers: The State University of New Jersey.
- Rostowski, J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa*. Warszawa: PWN.
- Schneewind, K. A. (1999). *Familien – Psychologie*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Schoen, R., Weinick, M. (1993). Partner choice in marriages and cohabitations. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 2, 408-414.
- Seltzer, J. (2000). Families formed outside of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1247-1268.
- Slany, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wyd. NOMOS.

- Stanley, S. M., Whitton, S. W., Markman, H. J. (2004). Maybe I do: Interpersonal commitment and premarital or non-marital cohabitation. *Journal of Family Issues*, 25, 4 496-519.
- Stets, J. E. (1991). Cohabiting and marital aggression: The role of social isolation. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 3, 669-680.
- Teachman, J. D., Polonko, K. A. (1990). Cohabitation and marital stability in the United States. *Social Forces*, 69, 1, 207-220.
- Thomson, E., Colella, U. (1992). Cohabitation and marital stability: Quality or commitment? *Journal of Marriage and the Family*, 54, 2, 259-267.
- Trost, J. (1977). Nie zalegalizowane współżycie pary. Nowa postać dawnej tradycji. *Problemy Rodziny*, 2, 8-19.
- Tschann, J. M. (1988). Self-disclosure in adult friendship: Gender and marital status differences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 1, 65-81.
- Waite, L. J., Joyner, K. (2000). Emotional and physical satisfaction in married, cohabiting and dating sexual unions: Do men and women differ? [W:] E. Laumann, R. Michael, (red.), *Sex, love, health in America*. University of Chicago Press.
- White, S. G., Hatcher, C. (1984). Couple complementarity and similarity: A review of the literature. *American Journal of Family Therapy*, 12, 1, 15-25.
- Wojciszke, B. (2003). *Psychologia miłości. Intymność – Namietność – Zaangażowanie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Yllo, K., Straus, M. A. (1981). Interpersonal violence among married and cohabiting couples. *Family Relations*, 30, 3, 339-347.